

ALEXANDR SOLŽENICYN

11. 12. 1918

*„Na literatuře ho lákalo to, že jedině jako spisovatel
mohl být zároveň vším, čím chtěl být: vypravěčem
svého trpkého osudu i pěvcem národního hoře,
kronikářem zločinů revoluce i žalobcem režimu,
soudcem všech hříchů světa i obhájcem nevinných,
mravokárcem i prorokem, léčitелеm duší
i duchovním vůdcem národa.“*
(Miluše Zadražilová, LN 1992)

Ruský prozaik, dramatik a publicista, nositel Nobelovy ceny Alexandr Solženicyn se narodil 11. prosince 1918 v Kislovodsku. Dětství a mládí prožil v Rostovu na Donu. Žil jen s matkou, otec zahynul nešťastnou náhodou při lovu ještě před jeho narozením. Matka pocházela z bohaté statkářské rodiny, což navždy určilo její místo v porevoluční sovětské společnosti. Těžko sháněla zaměstnání a stále se potýkala s nedostatkem peněz. Vzpomíná-li Solženicyn na dětství, vždy mluví o strádání, o stavu jakési důstojné chudoby, o životě v chatrči, kde byla ustavičná zima. Politická, náboženská a společenská výchova, jíž se mu doma dostalo, se podstatně lišila od toho, co ho učili ve škole. Přesto na nátlak školy prošel pionýrskou organizací, Komsomolem, byl i členem strany. V roce 1936 byl přijat na matematicko-fyzikální fakultu rostovské univerzity. Současně dálkově studoval na moskevském Institutu filozofie, historie a literatury. Ještě v době studií se oženil s Natálií Rešetovskou, jejich manželství však skončilo rozvodem v době Solženicynova věznění.

V roce 1941 odešel dobrovolně na frontu, byl jmenován velitelem dělostřelecké baterie a v bojích získal několik vyznamenání. V únoru 1945 byl v Kaliningradu náhle

zatčen za kritické výroky o SSSR, Stalinovi a sovětských poměrech. Byl odsouzen k osmi letům nucených prací. Rok byl vězněn v Moskvě, pak čtyři roky ve vězeňském výzkumném ústavu v Marfinu. Jak sám říkal, zachránila ho matematika, lágr by nikdy nepřežil. Zbytek trestu si odpykával ve speciálním pracovním táboře pro politické vězně. V den Stalinovy smrti 5. března 1953 byl z lágru propuštěn a deportován do vyhnanství v Džambulské oblasti Kazachstánu.

Solženicyn přežil lágr, ale čekala ho další osudová rána. Onemocněl rakovinou žaludku. Byl operován v taškentské nemocnici a v rozporu s prognózami lékařů se uzdravil. Své uzdravení pokládal za zázrak: „*Od té chvíle už není můj znovu darovaný život výhradně můj, má předem určené poslání*“ - má být celý a beze zbytku věnován boji se zlem. Za pobytu v nemocnici se také opět obrací k víře.

V té době začíná jeho spisovatelská dráha. V lágru začal psát a ve vyhnanství dokončil dramatickou trilogii **Rok 1945** (Banket vítězů, Zajatci, Republika práce). Vznikla i poéma **Pruské noci**, inspirovaná autorovým zatčením ve východním Prusku. V rozsáhlém románu z prostředí vězeňského výzkumného ústavu **V kruhu prvním** (*V krugu pervom*) líčí život vědců různých oborů, kteří v poměrně slušných podmínkách pracovali za mřížemi na tajných státních zakázkách. Na románě pracoval třináct let. V SSSR koloval v samizdatových opisech, jeho poslední verze byla vydána knižně až r. 1968 v zahraničí.

To, co prožil, procítil a promyslel za svého pobytu na onkologickém oddělení nemocnice v Taškentu, vložil do románu **Rakovina** (*Rakovyj korpus, 1968, v Rusku 1990*). Hlavním hrdinou je frontový voják, politický vězeň a pacient Kostoglotov. Hlavním tématem je jeho boj se zhoubným nádorem, ale i názorové střety s dalším pacientem, vysokým stranickým funkcionářem Rusanovem. Jako ostatní pacienti kliniky i oni tváří v tvář smrti, kdy naděje na vyléčení je mizivá, přehodnocují svůj dosavadní život. Spolu se svými hrdiny se autor zamýšlí nad základními otázkami lidské existence: mravním charakterem, láskou, nenávistí, štěstím, životem i smrtí. Ukazuje, jak nádor stalinismu zachvátil celou ruskou společnost a myšlení lidí.

V roce 1957 byl Solženicyn Nejvyšším soudem SSSR plně rehabilitován a mohl se tak stát učitelem matematiky a fyziky v Rjazani. Skončilo jedno období

Solženicynova života, období, které bylo pro jeho život a tvorbu naprosto klíčové. „*Bud' požehnáno vězení, žes bylo v mém životě!*“ napíše ve své autobiografii. Naučilo ho dívat se na svět a události jinýma očima.

Raná šedesátá léta byla v Sovětském svazu obdobím uvolnění, obdobím „tání“. Byla to doba vhodná pro Solženicynův vstup do oficiální literatury. V roce 1962 prosadil Alexandr Tvardovskij v literárním časopise *Novyj mir* vytištění Solženicynovy povídky ***Jeden den Ivana Děnisoviče*** (*Odin děň Ivana Děnisoviča, česky vyšla už v r. 1963*). Byla to vůbec první próza o lágrech v Sovětském svazu a stala se počátkem ruské literatury duchovního odporu. Novela líčí události jednoho dne v lágru, jak je prožil vězeň Šuchov. Byl to skoro „šťastný den“, protože ho nezavřeli do korekce, dostal přidáno u oběda, dobře se mu pracovalo a nerozstonal se. A přece to byla hrůza, protože takových dnů nesvobody, ponižování a denního zápasu o život měl v táboře prožít tři tisíce šest set třiapadesát. Toto skoro baladické vyprávění o nezdolném lidském duchu vystaveném mravní zkoušce charakteru v prostředí, kde panuje zákon silnějšího, pokořování člověka až na nejnižší mez, mělo obrovský úspěch. V Novém miru publikoval Solženicyn ještě dvě povídky, ***Matrjonina chalupa*** a ***Případ na stanici Krečetovka***. ***Matrjonina chalupa*** (*Matrjonin dvor, 1963*) je sugestivní obraz zbídačené ruské vesnice. Líčí tragický osud prosté venkovské ženy, nejposlednější z posledních, dobré, pracovitě, ochotné každému pomáhat, ale vystavené administrativní zvrůli, lhostejnosti, netečnosti a bezohlednosti bližních. Obžalobou těch, kteří ve své poslušnosti horlivě a slepě plní nelidské příkazy a vystavují tak své spoluobčany tragickým úderům moci, je povídka ***Případ na stanici Krečetovka*** (*Slučaj na stancii Krečetovka*). Tato trojice povídek se vzápětí rozletěla do světa a Solženicyn se rázem zařadil mezi nejpopulárnější světové autory. Po umělecky slabší moralistní povídce ***Ve vyšším zájmu*** (*Dlja polzy děla*) publikoval v Novém miru v roce 1966 ještě povídku ***Zachar Kalita*** o devastovaném památníku bitvy na Kulikově poli 1380. Ta také byla posledním Solženicynovým dílem vydaným v SSSR.

V roce 1962 byl Solženicyn přijat do Svazu sovětských spisovatelů. Moskevské divadlo *Sovremennik* zařadilo do svého repertoáru mírnější variantu Republiky práce pod názvem ***Jeliman a táborová šlapka*** (*Oleň i šalašovka*). Cenzura ji však zakázala.

Nad Solženicynem se opět začaly stahovat mraky. Bylo mu znemožněno oficiálně publikovat, rozpoutala se proti němu velká kampaň, zejména po proslulém *Dopise IV. sjezdu Svazu sovětských spisovatelů* z května 1967, ve kterém odmítl cenzurní zásahy do literatury. „*Literatura, která není dechem soudobé společnosti, která se neodvážuje vyjádřit bolest a neklid této společnosti, která v potřebném okamžiku nesmí varovat před hrozícím morálním a sociálním nebezpečím, ani si jméno literatura nezaslouží ...*“ napsal. Uškodilo mu i vydání jeho románů *V kruhu prvním* a *Rakovina* na západě a samizdatové rozšíření části jeho publicisticko-dokumentární prózy *Souostroví Gulag*. Je vyloučen ze Svazu spisovatelů (1969). Za literární práci, zvláště pak za *Souostroví Gulag*, se mu však dostává skvělého uznání v zahraničí. V roce 1970 je mu udělena Nobelova cena za literaturu. „*Za etickou sílu, s níž pokračoval v nezadatelných tradicích ruské literatury*“, stálo ve zdůvodnění udělení této ceny. Solženicynovi nebylo dovoleno cenu osobně převzít. Svou *Řeč k Nobelově ceně*, kterou předložil Švédské akademii v písemné podobě, věnoval úvahám o sjednocující kráse světa, o úloze umělce tváří tvář moci, o naději vkládané v obnovu mravního myšlení lidstva.

Oficiální sovětské kruhy jsou proti němu, ale Solženicyn se nevzdává. Jeho mravní neústupnost, neochota sklonit hlavu před diktátem moci mu nedovoluje mlčet k tomu, co se děje v Sovětském svazu. V roce 1972 kritizuje ve *Velkopostním dopise všeruskému patriarchovi Pimenovi* servilnost pravoslavné hierarchie vůči státu. Pro samizdat napsal etický esej *Nežít ve lži*. Na sklonku roku 1973 vyšel v Paříži první díl jeho stěžejního publicistického díla *Souostroví Gulag (Archipelag Gulag)*, díla, které otřásl světem. Jeho konečná podoba má sedm částí: Vězeňský průmysl, Věčný pohyb, Vyhlažovací a pracovní, Duše a ostnatý drát, Katonga, Vyhnanství, Bez Stalina. Autor zde shromáždil obrovské množství faktů o vývoji nezákonnosti v SSSR, o represáliích, koncentračních táborech a věznicích, o vyhnanství, o odpůrcích režimu, o příslušnících masově pronásledovaných národů. Využil zde nejen své vlastní zkušenosti, ale i svědectví 227 osob, které na vlastní kůži zakusily stalinskou spravedlnost. Kniha obsahuje i literární reminiscence a širší úvahy o pojetí světa, náboženství, revoluci. I když *Souostroví Gulag* mohl tehdy v Sovětském svazu číst jen málokdo, rozpoutala se v sovětských sdělovacích prostředcích proti autorovi a jeho dílu hysterická kampaň.

„Štvanice“ se zúčastnilo mnoho vůdčích představitelů veřejného i literárního života. Důsledkem toho bylo, že byl Solženicyn obviněn z vlastizrady, zbaven sovětského občanství a v únoru roku 1974 z rozhodnutí prezidia Nejvyššího sovětu vyhoštěn. Se svou druhou ženou Natálií Světlovovou a syny byl letadlem dopraven do Německa. Krátce byl hostem spisovatele Heinricha Bölla, pak se usadil v Curychu ve Švýcarsku.

Nastalo další období Solženicynova života - období emigrace. Okamžitě po vysídlení zveřejnil Solženicyn důležité publicistické texty jako *Dopis představitelům SSSR* a vydal spolu s I. Šafarovičem a V. Borisovem sborník náboženských a politických statí *Zpod balvanů*. V roce 1975 vyšla v Paříži i jeho dokumentární autobiografie *Trkalo se tele s dubem* (Bodalsja těljonok s dubom) s podtitulem Črty z literárního života. Zde podrobně vylíčil svůj zápas se sovětskou mocí a s aparátem Svazu spisovatelů. Podporován vlivným proudem světového veřejného mínění, které v něm vidělo hrdinného bojovníka proti sovětskému režimu, opustil v roce 1976 Curych i Evropu a usadil se v americkém státě Vermont. Nedaleko města Covendishe si postavil dva domy, z nichž jeden sloužil jen jako pracovna, knihovna a archiv. Žil zde v ústraní. Na veřejnosti vystoupil jen v roce 1978, kdy přednesl na Harvardské univerzitě svou slavnou přednášku (vyšla tiskem pod názvem *Rozdělený svět*), ve které se distancuje od „nedostatečně mravné“ západní civilizace a obviňuje západní demokracii ze slabosti, neboť na všech frontách ustupuje projevům sovětské totality, a pak roku 1983 při obdržení mezinárodní Templetonovy ceny za přínos k náboženským studiím. Ve své vermontské samotě velmi usilovně pracoval. Se syny sestavil z polozapomenutých slov a ideomat *Slovník obohaceného ruského jazyka*, ale hlavně pokračoval v práci na *Rudém kole* (*Krasnoje koleso*). Zamýšlel napsat mnohosvazkovou eposej, ve které chtěl vysvětlit „uzlové body“ ruských dějin XX. století. Vyšly čtyři části: Srpen 1914, Říjen 1916, Březen 1917 a Duben 1917. Děj každé z nich je koncentrován do několika klíčových dnů, v nichž se něco podstatného v životě Ruska i hrdinů románu děje. Úkol, který si Solženicyn vytkl, byl nad lidské síly. A tak roku 1993 vydal *Dovětek*, kde už jen nastínil historické události, které chtěl ještě zpracovat, ale „věk ho donutil přerušit vyprávění“.

Obrat, který nastal koncem osmdesátých let v sovětské společnosti, umožnil vydávání děl exilových autorů, avšak Solženicyn zůstával dlouho v kladbě. Až na naléhání mnoha známých osobností domácí i světové inteligence bylo na jaře 1989 zrušeno ostudné vyloučení Solženicyna ze Svazu spisovatelů. Ještě téhož roku otiskl časopis Moskva na pokračování literárního průvodce po jeho životě a díle. Redakce literárního časopisu *Novyj mir*, vedená Sergejem Zalyginem, vyjednala se Solženicynem vydávání jeho děl v Rusku. Autor si přál zveřejnit jako první několik vybraných kapitol ze *Souostroví Gulag*. Vyšly i romány *Rakovina*, *V kruhu prvním* a *Trkalo se tele s dubem*. Prezident Gorbačov vyzval Solženicyna k návratu do vlasti a zrušil rozhodnutí, jímž byl zbaven sovětského občanství. Solženicyn se domů nevrátil. V červenci 1990 byl ale v ruském tisku obrovským nákladem zveřejněn jeho zásadní politologický esej *Jak bychom měli uspořádat Rusko*. Jeho hlavní ideou je výzva k zduchovnění ruské společnosti. „*Hodina komunismu odbila. Jeho betonová konstrukce se však ještě nezřítla. Jen abychom místo osvobození nezahynuli pod jeho troskami. Jsme na konci svých sil.*“

Trvalo ještě celé čtyři roky, než se „vermontský poustevník“, pětasedmdesátiletý spisovatel Alexandr Solženicyn, rozžehnal s postavením literárního proroka, jenž ze svého exilu adresuje světu plamenná poselství, a rozhodl se pro dráhu politického činitele ve své vlasti. Umínil si hrát roli charismatického vůdce, zapáleného věrozvěsta, hlásajícího v předvečer třetího tisíciletí, že Rusko jeho představ může spasit svět. Tento nesmlouvavý kritik stalinismu a sovětského totalitního režimu se rozhodl zachránit svou zrazovanou, sedmiboletnou vlast. V roce 1994 se do ní konečně vrátil. Vlákem procestoval celé Rusko a pronesl plamennou řeč ve Státní dumě. Usadil se ve svém bývalém moskevském bytě, vystupuje jako publicista v televizi a tisku, publikuje.

Alexandr Solženicyn má své příznivce i odpůrce. Je považován za ztělesněné svědomí lidstva, proroka nebo dokonce spasitele, za člověka, který ovlivnil myšlení celých generací, ale i za snílka, romantického utopistu, šovinistu, zpozdilého tradicionalistu. Tak či onak, tento velíkán ruské literatury má nepopiratelnou zásluhu: jeho tvorba napomohla poznání minulosti, znamenala návrat k duchovní pravdě,

odstranila tematická i interpretační tabu, zrušila iluzi o stavu věcí v totalitním sovětském systému.

Do historie ruské literatury se zapsal jako ideolog, bojovník za lidská práva a protivník sovětského systému. Jeho mravní koncepce vychází z ruské náboženské filozofie: nežít ve lži, sloužit dobru, raději být obětí než katem, nevěřit, nebát se, neprosit, pravda se pozná v utrpení, smysl pozemské existence tkví nikoli v blahobytu, nýbrž v rozvinutí duše, v dosažení křesťanského ideálu, všelidskosti. Jako historik, publicista i spisovatel říká Solženicyn pravdu o deformacích zákonnosti v období kultu osobnosti, snaží se o nový výklad ruských dějin a zamýšlí se nad tím, jak dál po pádu komunismu v Rusku. V mnohém má pravdu, ale také se mýlí. Něco však tomuto tvůrci, který patří k velkým osobnostem společenského vědomí 20. století upřít nelze: nežije ve lži a jako vášnivý vyznavač a hlasatel pravdy jde ve stopách velikánů ruské literatury Dostojevského a Tolstého.